

Rocznik Sławistyczny, t. LXIX, 2020

ISSN 0080-3588

DOI: 10.24425/rslaw.2020.134706

Wiesław Boryś*Instytut Sławistyki PAN
Warszawa
Uniwersytet Jagielloński
Kraków**Warstwy chronologiczne
leksyki prasłowiańskiej na przykładzie
słownictwa anatomicznego****Wstęp**

Osiągnięcia sławistyki w zakresie etymologii i rekonstrukcji leksyki języka prasłowiańskiego pozwalają sądzić, że mamy coraz większe możliwości tworzenia prasłowiańskiej leksykologii historycznej i odtwarzania warstw chronologicznych słownictwa prasłowiańskiego. Rozporządzamy obecnie coraz bogatszą i wszechstronną słowiańską literaturą etymologiczną, opracowaniami historii poszczególnych leksemów, grup wyrazów i pewnych działów słownictwa słowiańskiego i prasłowiańskiego, np. terminów pokrewieństwa (Trubačev 1959), leksyki rzemieślniczej (Trubačev 1966), nazw metali (Ivanov 1983), słownictwa rolniczego (Sędzik 1977) oraz ważnym przedstawieniem stanu badań i perspektyw badawczych języka prasłowiańskiego, w tym i leksyki prasłowiańskiej (Birnbbaum 1987). Wciąż jednak wiele ogólnych i szczegółowych zagadnień, w dotychczasowych

* Wiesław Boryś, Professor Emeritus, The Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Warszawa & Jagiellonian University, Kraków, Poland.

ORCID: 0000-0002-2611-0190

e-mail: wieslaw.borys@wp.pl.

badaniach raczej dotykanych niż gruntownie opracowanych, czeka na głębsze opracowanie. Można wymienić takie istotne problemy jak formowanie poszczególnych warstw chronologicznych leksyki prasłowiańskiej, zmiany w systemie leksykalnym powodowane pojawieniem się kolejnych warstw słownictwa, wypieranie starych wyrazów i badanie ich reliktywów w językach słowiańskich, wzbogacanie słownictwa innowacjami leksykalnymi, analiza przekształceń prasłowiańskiego zasobu leksykalnego przez zapożyczenia z innych języków.

Artykuł stanowi próbę odtworzenia i udokumentowania chronologicznych warstw słownictwa prasłowiańskiego na przykładzie jednego działu leksyki, na nazwach części ciała i organów żywego organizmu ludzkiego, czyli leksyki anatomicznej (nazywanej także somatyczną). Ten dział leksyki jest dobrze reprezentowany w słownikach etymologicznych, dostępne są pomocne zbiory takiego słownictwa w językach słowiańskich (np. Budziszewska 1965), szczególnie cenne jest wyczerpujące opracowanie takiej dialektalnej i historycznej leksyki z całego terytorium słowiańskiego (Siatkowski 2012) czy dialektyzmów z pojedynczych języków słowiańskich (np. Drvošanov 2005). Uwzględniłem zdecydowaną większość wyrazów anatomicznych uznawanych przez kompetentnych badaczy za prasłowiańskie (prawie 100 leksemów), zarówno leksemów ogólnosłowiańskich (sygnowanych skrótem ogśl.), tj. występujących w trzech grupach języków słowiańskich (jednak niekoniecznie we wszystkich językach słowiańskich) oraz ograniczonych do części obszaru słowiańskiego: wyrazów północnosłowiańskich (czyli znanych na terenie zachodnio- i wschodniosłowiańskim, skrót pñsl.), południowosłowiańskich (płdsl.), wschodniosłowiańskich (wschsl.) i zachodniosłowiańskich (zachsl.)¹. W dokumentacji poszczególnych leksemów prasłowiańskich nie przytaczam całego materiału słowiańskiego, zwykle cytuję kontynuanty z jednego lub dwu języków z danej grupy języków słowiańskich (odstępstwa od takiego postępowania wynikało z istotnego zróżnicowania postaci morfologicznych lub semantyki omawianego leksemu).

Ważną częścią opisu każdego rozpatrywanego leksemu jest przedstawienie jego etymologii, co nie zawsze było zadaniem łatwym, bo w literaturze etymologicznej bywa nierzadko kilka albo i kilkanaście całkowicie różnych, czasem sprzecznych objaśnień pochodzenia tego samego wyrazu. Wybierałem etymologię moim zdaniem przekonującą lub przynajmniej najbardziej prawdopodobną, przy czym często wspomagałem się własnym słownikiem etymologicznym (Boryś SE) lub innymi własnymi pracami. Dla niewielkiej części wyrazów nie udało się jednak ustalić sensownej etymologii, wydzieliłem je jako niejasne pod koniec artykułu. Oczywiście nie było moim zadaniem przedstawienie historii badań

¹ W artykule pominąłem kilka wyrazów, zaliczanych zwykle do prasłowiańskiej leksyki anatomicznej, które moim zdaniem w epoce prasłowiańskiej nie oznaczały części ciała i organów ludzkich, lecz zwierzęce (np. *gōba, *lalkъ, *rъtъ) albo prawdopodobnie nie miały jeszcze znaczeń anatomicznych (te pojawiły się później, np. *chrъbъtъ, *mošъna).

i dyskusji nad pochodzeniem poszczególnych leksemów, cytuję więc na ogół wybrane prace tych etymologów, których objaśnienia aprobuję i które są, jak sądzę, najpełniejsze bądź prace referujące wszystkie dotychczasowe etymologie danego leksemu. Przywoływane w artykule prace etymologiczne zwykle podają dalszą literaturę i krytyczny przegląd odmiennych wersji etymologicznych.

Istotnym problemem była rekonstrukcja znaczenia rozpatrywanych leksemów prasłowiańskich, gdyż wiadomo, że zwłaszcza leksyka anatomiczna ulega często i łatwo zmianom semantycznym, przenoszeniu nazwy z jednej części ciała lub organu na inną, niekoniecznie sąsiednią część ciała lub całkiem inny organ. Mam nadzieję, że analizując realnie poświadczone znaczenia i posiłkując się spostrzeżeniami różnych autorów, udało mi się przekonująco odtworzyć dawne, prasłowiańskie znaczenia poszczególnych leksemów.

W dalszej części artykułu zostały wydzielone poszczególne chronologiczne warstwy rozpatrywanego działu leksyki prasłowiańskiej i udokumentowane odpowiednimi przykładami słownikowymi. Wydzielono kilka warstw chronologicznych: zachowaną leksykę z epoki indoeuropejskiej wspólnoty językowej, z późniejszego okresu bałtosłowiańskiej wspólnoty językowej oraz najwcześniejsze innowacje prasłowiańskie, nawiązujące do praindoeuropejskiego zasobu leksykalnego i późniejsze innowacje prasłowiańskie, ściśle powiązane już z prasłowiańskim zasobem słownikowym.

1. Leksemy anatomiczne odziedziczone z prajęzyka indoeuropejskiego

Zaliczam tu prasłowiańskie wyrazy anatomiczne, które mają dokładne odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich, co pozwalało rekonstruować praindoeuropejskie leksemy oraz wyrazy prasłowiańskie mające bliskie wyrazy pokrewne, o podobnej budowie słowotwórczej w innych językach. Nie można wykluczyć, że wyrazy tego drugiego typu to najwcześniejsze odrębne leksemy dialektalne protosłowiańskie i że byłoby zasadne włączenie ich do dalej przedstawianej trzeciej warstwy chronologicznej.

***borda** ‘część twarzy poniżej dolnej wargi i zarost na niej’. Ogsł. w obu znaczeniach, np. pol. *broda*, ros. *бopодá*, scs. *брада*, chorw./serb. *bráda*. Dokładne odpowiedniki łot. *bārba*, stwniem. *bart* (niem. *Bart*), łac. *barba* (< **farba*), wszystkie ze znaczeniem ‘broda’. Kontynuuje pie. **bhardhā* ‘zarost na dolnej części twarzy’ (od pie. **bhar-* / **bhor-* / **bhr̥-* ‘coś ostrego, sterczącego, szczecina’ (SP t. 1: 317–319).

***bry**, **br̥ve* ‘brew’: pol. *brew*, ros. *бpовь* ‘brew’, dial. ‘powieka, rzęsa’, scs. *бpьвь* ‘brew; powieka’. Dokładne odpowiedniki: lit. *bruvis* ‘brew’, ags. *brū* ‘ts.’, stind. *bhrú-ḥ* ‘ts.’. Kontynuuje pie. **bhrū-* ‘brew’ (SP t. 1: 403).

- ***ętro** ‘wątroba’: głuź. *jatra* n.pl. ‘wątroba’, dłuź. *jětša*, dial. *jětra* n. pl. ‘ts.’, połab. *jōtrə* n. pl. ‘ts.’, ros. dial. *япó / япо*, pl. *япа* ‘trzewia, wnętrzości’, słowń. *jètra* n. pl. ‘wątroba’, bułg. dial. *empó* ‘ts.’. Dokładne odpowiedniki stind. *antrám* n. ‘wnętrzości’, wed. *āntrám* ‘ts.’, por. bliskie gr. *ἔντερον* ‘kiszka, jelito’, pl. *ἔντερα* ‘jelita, wnętrzości’. Wyraz prasłowiański kontynuuje pie. **en-tro-* ‘wnętrzości’ (SP t. 6: 104–105).
- ***ъкра** (może też **ъкro*) ‘mięsień na łydce, łydka’. W tym znaczeniu poświadczane we wszystkich grupach języków słowiańskich, zwłaszcza w dialektach: pol. dawne i dial. *ikra*, dial. też *ikro*, kasz. *jikra / jikro / kro*, czes. dial. *ikro*, słowac. dial. *ikra / ikro*, ros. *укра́*, ukr. dial. *ікрá*, brus. dial. *ікрá*, bułg. dial. *úkra*, mac. dial. *укра* (znacznie lepiej jest poświadczane znaczenie ‘jajka rybie, ikra’, rzadsze są inne znaczenia, np. ‘wymię’, ‘bryła, gruda’, ‘kawałek lodu’). Wyraz zapewne pokrewny z lit. *jāknos* ‘wątroba’, łac. *iecur, iecoris / iecinoris* ‘ts.’, gr. *ἦπαρ / ἦπατος* ‘ts.’, stind. *yakrt, yaknáḥ* ‘ts.’, kontynuujące pie. rzeczownik heteroklityczny **iekur(t)*, gen. **iekunés* z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem ‘miękki organ ciała’. Psl. **ъкra* prawdopodobnie kontynuuje przytoczony rzeczownik praindoeuropejski, ale znaczenie ‘mięsień na łydce, łydka’ jest niewątpliwie słowiańską innowacją, zapewne pochodzącą z okresu prasłowiańskiej wspólnoty językowej (ESSJa t. 8: 217–220, ESBM t. 3: 376–377, ESUM t. 2: 384, Boryś SE 197–198).
- ***јсто**, **јstese* ‘nerka’: scs. *исто, истесе* ‘nerka’, chorw. dial. czak. *isto / jǐsto / jǐstò / yǐstò / gjǐsto* ‘ts.’, rzadziej też ‘jądro (testiculus)’ (Boryś 1999: 70), strus. *исто, истесе* ‘nerka’, połab. *jaistə* n. pl. ‘nerki’; por. derywaty z prefiksem *ob-*: słowen. *obíst* ‘nerka’, *obistje* ‘nerki’, chorw. dial. stczak. *obisto* ‘nerka’, *obište* ‘nerki’, kajk. *uob^lista* ‘nerka’, *obistje* ‘nerki’, sztok. *obisak* ‘nerka’, strus. *обистыѣ* ‘nerki’. Pokrewnie ze stnord. *eista* f. ‘jądro’. Prawdopodobnie z pie. **eid-sto-* przypuszczalnie ‘nabrzmiawający organ’ od pie. **oid-* ‘rozdymać się, nabrzmiawać’ (Bezljaj ES t. 2: 233, ESSJa t. 8: 242–243).
- ***кость** ‘kość’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *kość*, czes. *kost*, ros. *кость*, scs. *кость*, chorw./serb. *kôst*. Wyraz zapewne pokrewny z mającymi to samo znaczenie łac. *os, ossis*, stind. *ásthi-*, awest. *asti-*, het. *ḥastai*, kontynuujące pie. **ostāi-* ‘kość’. W psl. **кость* występuje jednak nieoczekiwane nagłosowe *k-*, może więc doszło do kontaminacji oczekiwanej postaci **ostb* z inną rodziną wyrazową, np. łac. *costa* ‘żebro, bok ciała’ (ESSJa t. 11: 167–172).
- ***кry**, **кръve* ‘krew’. Wyraz w tym znaczeniu ogsł., np. w stpol. jeszcze zachowany pierwotny nom. *kry*, czes. *krev*, ros. *кровь*, scs. *крѣвь*, słowen. *krí / křv*. Formalne odpowiedniki: awest. *xrū-* ‘surowe, krwiste mięso’, gr. *κρέα* ‘mięso’, por. też stind. *krūviḥ* ‘surowe mięso’. Kontynuuje pie. **krū-* / **kreu-* ‘mięso surowe, krwiste, ociekające krwią’ (ESSJa t. 13: 67–70, Boryś SE 258–259).

- ***krkь** ‘szyja, jej tylna część’. Ogsł., np. pol. *kark* ‘tylna część szyi’, czes. *krk* ‘szyja, gardło’, stukr. *коркь* ‘szyja’, chorw. dial. *kr̕k* ‘szyja; gardło, krtań’. Wyraz pokrewny ze stind. *křkāta* ‘kręgi szyjne’, celt. *cricon* ‘gardło’, z pie. **krko-* ‘szyja’ od pie. *(s)*ker-k-* ‘kręcić, obracać’. Pierwotne znaczenie ‘to, co się kręci, obraca’ (Sławski SE t. 2: 77–78).
- ***mozgь** ‘mózg, szpik kostny’. Ogsł., np. pol. *mózg* ‘zespół najwyższych ośrodków czuciowych, kojarzeniowych i ruchowych, znajdujący się w jamie czaszki’, stpol. i dial. też ‘szpik kostny’, czes. *mozek, -zku* ‘mózg’, stczes. *mozg / mozh / mozk / mozek* ‘ts.; szpik kostny’, ros. *мозг* ‘mózg’, cs. *мозгъ* ‘szpik kostny’, chorw./serb. *mōzak* ‘mózg’. Wyraz pokrewny ze stpr. *muzgeno* ‘szpik kostny’, lit. *smāgenys / smāgenės* ‘mózg; szpik kostny’, stwniem. *mar(a)g* (dziś niem. *Mark*) ‘rdzeń, szpik, mięsz’, stind. *smajján smajjá* ‘szpik kostny’, awest. *mazga-* ‘szpik kostny; mózg’, wszystkie z pie. **mozg(h)o-* ‘szpik kostny, mózg’ (ESSJa t. 20: 94–97).
- ***oko**, **očese* ‘narząd wzroku, oko’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *oko*, pl. *oczy*, czes. *oko*, pl. *oči*, ros. przestarzałe *óko*, pl. *ócu* (dawne *opecá*), scs. *oko*, du. *очи*, chorw./serb. *đko*, pl. *đči*. Pokrewnie z mającymi to samo znaczenie lit. *akis*, łot. *acs*, goc. *augō*, stwniem. *auga* (niem. *Auge*), łac. *oculus*, gr. *ὄψις / ὄπς*, pl. *ósσε*, stind. *ákši, akšnāh*. Wszystkie od pie. rzeczownika odpierwiastkowego **oku-* ‘oko’, który od pie. **oku-* ‘patrzeć’ (Trautmann BSW 4–5, Bezlaj ES t. 2: 245–246).
- ***ormo**/***ormę**, **ormene* ‘staw łączący łopatkę z barkiem, część ręki od barku do stawu łokciowego, ramię’. Szcątkowo zachowana postać **ormo*: ros. dawne *pámo* ‘ramię’, scs. *пaмo* ‘ts.’, słoweń. *ráma* f. Pokrewnie ze stpr. *irmo* ‘ramię’, goc. *arms* ‘ręka’, niem. *Arm* ‘ramię, ręka’, łac. *armus* ‘ramię; łopatka’, awest. *arāma* ‘ręka, ramię’, wszystkie z pie. **arāmo-* ‘ręka, ramię’. Ta pierwotna postać została wyparta przez nowszą postać **ormę* z sufiksem **-men-*: pol. *ramię, ramienia*, głuź. *ramjo, ramjenja*, czes. *rameno*, książkowe *ramě*, słowac. *rameno*, ukr. *ра́мя*, scs. *рама, рамене*, chorw./serb. *ràme, ràmena*, słoweń. *ráme, rámena*, mac. dial. *рамено* (Bezlaj ES t. 3: 149).
- ***рѣсть** ‘dłoń z zaciśniętymi palcami, pięść’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *pięść*, czes. *pěst*, ros. *пясть*, cs. *пaсть*, chorw. *pěst*. Wyraz pokrewny ze stwniem. *fūst* (dziś niem. *Faust*) ‘pięść’, stang. *fýst* ‘ts.’ (z pragerm. **funhsti-*, dokładnego odpowiednika leksemu słowiańskiego), prawdopodobnie też lit. *kūmstē* ‘ts.’, łot. *kumste* ‘ts.’ (jeśli słuszne jest przypuszczenie, że pochodzą one z pierwotnego **pumstē*). Wszystkie z pie. **pn̥kusti*, będącego złożeniem z pierwszym członem od liczebnika **penkue* ‘pięć’, człon drugi **sti-* od pie. **stā-* ‘stać’. Pierwotne znaczenie zapewne ‘stan pięciu (palców razem)’ (Bezlaj ES t. 3: 28).

- *přstb** ‘palec’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. czes. *prst*, ros. dial. *непсѣм*, scs. *прѣсть*, chorw./serb. *přst*. Wyraz odpowiada lit. *piřštas* ‘palec’, łot. *pirksts* ‘ts.’, stind. *pršthá-* ‘sterczący grzbiet, wierzch’, wszystkie z pie. **přsto-* ‘coś sterczącego, wystającego na zewnątrz, do góry’, będącego złożeniem pie. **př-* ‘na wierzch, na zewnątrz’ z drugim członem **sto-* od pie. **stā-* ‘stać’ (Trautmann BSW 220, Bezlaj ES t. 3: 130).
- *přsb** ‘klatka piersiowa, pierś’. Ogsł., np. pol. *piers* i *piersi* (stpol. też *pirsi* / *pirzi*) pl. ‘przednia górna część tułowia między szyją a brzuchem’, *piers* ‘jeden z dwu gruczołów u kobiet, wydzielających mleko po urodzeniu dziecka’, *piersi* pl. ‘biust’, czes. *prs* ‘pierś, zanadrze’, ros. przestarzałe *непсѣ* pl. ‘piersi’, scs. *перъси* pl. ‘ts.’, chorw./serb. *přsi* pl. ‘ts.’. Odpowiedniki lit. dial. *piršys* ‘klatka piersiowa konia’, stind. *pāršu-* ‘żebro’, awest. *parəsu-* ‘ts.’, wszystkie od pie. **perk-* ‘żebro’. Pierwotne znaczenie psł. **přsb* to zapewne ‘okolice żeber, klatka piersiowa’ (Trautmann BSW 220, Bezlaj ES t. 3: 128).
- *selzena** ‘śledziona’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *śledziona*, stpol. i dial. też *ślodziŋa*, czes. *slezina*, dial. *slezena*, ros. *селезѣнка*, chorw./serb. *slezèna*, dial. *slezina* / *šlezina*. Pokrewne z nazwami tego organu: łac. *liēn*, gr. *σπλήν*, stind. *plihán*, awest. *spərəza*. Wyraz psł. kontynuuje prapostać **spelgh-en-ā*, natomiast nazwy śledziony w innych językach ie. pochodzą z bliższego pie. **spelgh-en* bądź z **spelgh-* bez sufiksu **-en-* (Bezlaj ES t. 3: 260).
- *skornb** ‘boczna część czaszki, głowy, skroń’. Ogsł., np. pol. *skroń*, stpol. i dial. też *skronia*, kasz. *skarńa* / *skarnã* ‘skroń; lico, policzek’, czes. *skrán* ‘skroń’, strus. *скоронь* ‘ts.’, słoweń. *skrânj* / *skrânja* ‘broda; szczeka; brzeg, krawędź’. Może pokrewne z isl. *hvarnir* pl. ‘kości na głowie ryby’, goc. *hvairneins* ‘czaszka’, stind. *karąŋka* ‘czaszka’, toch. B *krāñi* ‘jakaś część głowy’, wszystkie z pie. **(s)kuer-n-* ‘czaszka, część głowy’ (Bezlaj ES t. 3: 248, Rejzek ČES 577).
- *ucho**, **ušese* ‘narząd słuchu, ucho’. Ogsł., w tym znaczeniu, np. pol. *ucho*, czes. *ucho*, ros. *ухо*, scs. *yxо*, *ушеце*, chorw. *ùho*, serb. *ùvo*. Pokrewne z synonimicznymi lit. *ausis*, łot. *auss*, stpr. *āusins*, goc. *auso*, łac. *auris*, gr. *οὐς*, wszystkie z pie. **āusos* ‘ucho’ (Trautmann BSW 18–19, Vasmer ES t. 4: 179, Skok ER 3: 538–539).
- *usta** pl. ‘usta’. Ogsł., np. pol. *usta* ‘jama ustna; wargi’, czes. *ústa* ‘usta’, ros. *ycmá* ‘ts.’, scs. *yera* ‘ts.; pysk’. Pokrewne ze stpr. *austo* ‘usta’, lit. *uostà* ‘ujście rzeki, zalew’, łot. *uosts* ‘przystań, zalew’, łac. *ostium* ‘drzwi; ujście, wejście, dostęp’, stind. *ōstha-* ‘warga’, awest. *aošta-* ‘ts.’. Wszystkie z pie. **ōus-t-* / **əus-t-*, które od pie. **ōus-* ‘usta’ (Trautmann BSW 19, Bezlaj ES t. 4: 268–269).

- ***zľčь** ‘żółtobrunatna wydzielina wątroby, żółć’. Kontynuanty tej postaci w podanym znaczeniu szcążkowo zachowane: strus. зльчь, scs. зльчь, bułg. зльч. W większości języków słowiańskich przekształcona postać pod wpływem przymiotnika *zľť ‘żółty’ lub jego pochodnych, np. pol. żółć, czes. žluc, ros. желчь, chorw./serb. žuč. Psł. *zľčь, pokrewne z łot. žults, lit. tulžis (< *žultis) ‘żółć’, pochodzi z wcześniejszej prapostaci *zľkī- kontynuującej pie. *ghul-k- ‘żółć’ od pie. pierwiastka *ghel- ‘blyszczeć, lśnić; żółty, zielony’ (Boryś SE 756).
- ***zǫbь** ‘ząb’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. ząb, czes. zub, ros. зуб, scs. зѡбь, chorw./serb. zǫb. Pokrewne z lit. žambas ‘ostry przedmiot; kąt, róg; grań; przylądek, cypel’, łot. zǫobs ‘ząb’, stind. jāmbha- ‘ząb’, wszystkie wyrazy z pie. *gombho- ‘coś ostrego, ząb’, utworzonego od pie. *gembh- ‘gryźć’ (Bezłaj ES t. 4: 421).
- ***želza** ‘gruczoł’. Ogsł. w tym znaczeniu: czes. žláza, stczes. žlěza, słowac. žľaza, ros. железá, cs. жлѣза, bułg. жлезá, słowen. žlěza, chorw. dial. czak. (Cres) žlěš f. ‘wymię’ [< ‘gruczoł mleczny’]; w kilku językach z niewyjaśnionym nagłosowym z-, np. pol. zołza i pl. zołzy ‘zapalenie gruczołów (zwykle u źrebiąt i młodych koni)’, ukr. залоза, brus. залоза ‘gruczoł’, chorw. dial. czak. zlezica ‘zapalenie węzłów chłonnych’; por. też z wtórną grupą -zd- w miejsce śródgłosowego -z-: chorw. žlijèzda, serb. žlězda, mac. жлезда. Pokrewne z lit. gēležuonys ‘gruczoł’, gr. γογγρώνη ‘nabrzmiały gruczoł’, kontynuują pie. *ghel-(e)gh- ‘gruczoł’ (Bezłaj ES t. 4: 466).
- ***žila** ‘naczynie krwionośne, żyła’. Ogsł., np. pol. żyła ‘naczynie krwionośne’, stpol. też ‘ścięgno; struna głosowa; rdzeń kręgowy; kark’, czes. žila ‘żyła’, ros. жила ‘ts.’, scs. жила ‘ts.’, chorw. / serb. žila ‘żyła; korzeń’, dial. ‘żerdź’. Od pie. *guhej- / *guhi- ‘nić, ścięgno, żyła’. Wyraz prasłowiański z prapostaci *guhīlā z sufiksem *-lā, natomiast pokrewne wyrazy w innych językach ie. z bliskimi, nieco różnymi sufiksami: w bałtyckim z prapostaci *guhī-slā (lit. gýsla ‘żyła’, łot. dzīsla ‘ts.’, w dalszych językach z prapostaci *guhī-(s)lo- (łac. filum ‘nić, przędza, struna’, orm. jil ‘ścięgno, powróż’). Wyraz prasłowiański kontynuuje prawdopodobnie praindoeuropejską postać dialektalną (Bezłaj ES t. 4: 454–455).

2. Wyrazy anatomiczne powstałe w epoce bałtosłowiańskiej wspólnoty językowej

Włączone ty są prasłowiańskie leksemy mające dokładne odpowiedniki w językach bałtyckich i uznawane za wytwór bałtosłowiańskiej wspólnoty językowej. Na postawie zgodności bałtyckich i słowiańskich faktów leksykalnych

rekonstruuje się leksemy bałtosłowiańskie, czyli rodzaj dialektyzmów indoeuropejskich.

***brna** ‘część twarzy, usta lub warga’. Dialektyzm pldśl.: bułg. *бърна* ‘warga’, mac. dial. *бърна* ‘ts.’, słoweń. dial. *brna* ‘zwierzęca maska karnawałowa’, por. też derywaty: słoweń. dial. *podbernejek* ‘podbródek u bydła’, chorw. dial. czak. *brnjüsa* ‘włos w wąsach’, *brnjüse* pl. ‘wąsy’, *brnjüsar* ‘człowiek z gęstą brodą’. Dokładny odpowiednik w lit. *burnà* ‘usta; twarz’. Wg Trautmanna BSW 40 bsł. **bürnā*- ‘usta’, wyraz słowiański wskazuje jednak na prapostać **bürnā* (SP t. 1: 422, Boryś 1999: 129–130).

***dolnъ** ‘wewnętrzna strona części ręki od napięstka do końca palców’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *dłoń* (stpol. i dial. też *dlón*), czes. *dlan*, ros. dial. *долонъ* (w języku literackim z przestawą *ладонь*), ukr. *долоня*, scs. *длань*, chorw./serb. *dlän*. Najbliższy odpowiednik lit. dial. *dálna* ‘dłoń’, poza tym pokrewne bałtyckie wyrazy z rdzennym *-e-*: lit. *dėlnas* / *dėlna*, łot. *dēlna* ‘ts.’. Bsł. **dōlni-* (i **dēlnā-*) ‘dłoń’, derywaty z sufiksami **-ni-* i **-nā-* prawdopodobnie od pie. **dhel-* / **dhol-* ‘wglębiecie, wydrażenie, sklepienie’; pierwotne znaczenie pochodnych rzeczowników to zapewne ‘otwarta dłoń z zagłębieniem, czyli ze zgiętymi palcami, garść’ (Trautmann BSW 51, SP t. 4: 65–66).

***golva** ‘część ciała zawierająca mózg, głowa’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *głowa*, czes. *hlava*, ros. *голова́*, scs. *глава*, chorw./serb. *gláva*. Dokładne odpowiedniki: lit. *galvà* ‘głowa’, łot. *galva* ‘ts.’, stpr. *gallū*, *galwo* ‘ts.’. Indoeuropejski dialektyzm bałtosłowiański **gālūā*, ale zwraca uwagę bliskie orm. *glux* (< **ghōlū-* bądź **ghōlū-ko-*) ‘głowa’. Dalsza etymologia niejasna, często przyjmuje się, że bsł. **gālūā* to substantywizowany pie. przymiotnik **galuo-* ‘goły, nagi, łysy’ a pochodny wyraz miał pierwotnie oznaczać gołą czaszkę (Trautmann BSW 77, SP t. 8: 58–60).

***grdlo** ‘gardło, przełyk, szyja’. W tych znaczeniach ogsł., np. pol. *gardło*, czes. *hrdlo*, ros. *гърло*, chorw./serb. *gr̃lo*. Najbliższe odpowiedniki w bałt.: stpr. *gurcle* ‘gardło’, lit. *gurklỹs* ‘podgarle, wole’, dawne *gurklē* ‘gardło’, łot. *gurklis* ‘gardło, podgarle’. Psł. **gr̃dlo* (< **gūr-dlo*) to nomen instrumenti z sufiksem **-dlo* (w bałt. sufiks **-tlo-*) od pie. czasownika **guer(ə)-* ‘pożerać, pochłaniać’ (Trautmann BSW 89–90, SP t. 8: 279–281).

***kolěno** ‘kolano’. Ogsł. w tym znaczeniu anatomicznym, np. pol. *kolano*, czes. *koleno*, ros. *колѣно*, scs. *колѣно*, chorw./serb. *kòljeno*. Najbliższy pod względem budowy (z sufiksem **-ēna-* > psł. **-ěno*, ale różniący się samogłoską rdzenną) odpowiednik w lit. *kelėnas* ‘kolano; rzepka w kolanie’, por. też pokrewne wyrazy bez takiego sufiksu: lit. *kelỹs* ‘kolano’, łot. *celis* ‘ts.’, gr. *κωλον* ‘staw, przegub’, łac. *collum* ‘szyja’, goc. *hals*, niem. *Hals* ‘ts.’, wszystkie te wyrazy od pie. **kuel-* ‘obracać, kręcić’. Pierwotne znaczenie psł.

**kolěno* i bałtyckiego odpowiednika ‘to, co się obraca’ (Vasmer t. 2: 289, Sławski SE 2: 343-344, ESSJa t. 10: 132–134).

- ***noga** ‘dolna kończyna człowieka, noga; kończyna zwierzęcia’. W tych znaczeniach ogśł., np. pol. *noga*, czes. *noha*, ros. *нога́*, scs. *нога*, chorw./serb. *nōga*. Odpowiedniki w bałtyckim: stpr. *nage* ‘noga, stopa’, lit. *nagà* ‘kopyto, racica’. Bśł. innowacja **nagā* od pie. **nogh-* ‘paznokieć, pazur’, pierwotnie zapewne forma liczby mnogiej z sufiksem *-ā ze znaczeniem ‘paznokcie, pazury’, z czego musiało się rozwinąć znaczenie ‘stopa z pazurami, kończyna zwierzęca z pazurami’ a następnie ‘kończyna zwierzęcia, kończyna dolna człowieka’ (Trautmann BSW 192, ESSJa t. 25: 161–164).
- ***ногѣть** ‘paznokieć’. Ogśł. w tym znaczeniu: pol. dawne i dial. *nogieć* / *nokieć*, czes. *nehet*, *nehtu*, ros. *ноготь*, scs. *ногѣть*, chorw./serb. *nōkat*. Odpowiada stpr. *nagutis* ‘paznokieć’, lit. *nagutis* ‘paznokieć, pazur’, bśł. **nagut-* ‘ts.’. Derywat z sufiksem *-uti- (> psł. *-ьть) od pie. **nogh-* ‘paznokieć, pazur’ (Trautmann BSW 192, ESSJa t. 25: 170–173).
- ***nozdra** ‘otwór nosowy’. Ogśł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *nozdrze*, zwykle pl. *nozdrza*, czes. *nozdra*, ros. *ноздря́*, scs. *ноздри* pl., chorw./serb. *nōzdrva* / *nōzdra*, słoweń. *nozdṛv*, *nozdrṿi*. Odpowiada lit. *nasraĩ* ‘paszcza’, dawne *nāsras* ‘usta’ (por. też śrdniem. *noster*, niem. *Nüster* ‘nozdrze’ < **nustri-*). Bśł. **nasrā-* ‘nozdrze’ (Trautmann BSW 191–192), będące zapewne substantywizowanym pie. przymiotnikiem **nas-ro-* ‘nosowy, należący do nosa’, z sufiksem *-ro- od pie. **nas-* ‘nos’. -d- wtórne, wstawne, rozbijające grupę spółgłoskową (Boryś SE 367).
- ***pizda** ‘pudendum muliebre, vulva’. W tym znaczeniu ogśł., np. pol. *pizda*, dłuż. *pizda*, ros. *нуздá*, chorw./serb. *pizda*, por. też stczes. i czes. dial. *pizda* ‘podex’, połab. *paizdā* ‘ts.’. Pokrewne ze stpr. *peisda* ‘podex’, alb. *pidh* ‘vulva’. Wg Trautmanna BSW 211 bśł. **peizdā* ‘srom niewieści’, dalsza etymologia niepewna, może od pie. *(e)*pi-sed-* ‘usiąść, cisnąć’, pierwotne znaczenie byłoby zatem ‘podex’ (Bezłaj ES t. 3: 44–45, Snoj SES 542).
- ***plesna** ‘podeszwa stopy, stopa’. Ogśł.: pol. dial. *płośna* ‘stopa’, *plosna* / *plosnia* ‘wierzch stopy’, strus. *плесна* ‘dolna część nogi, stopa’, ros. *плесна́* / *плюсна́* ‘część stopy pomiędzy piętą a palcami, podeszwa stopy’, ukr. *плѣсно* / *плюсно* ‘część stopy między piętą a nasadą palców’, dial. ‘wierzchnia część stopy’, brus. *плюсна́* ‘śródstopie’, dial. ‘stopa; wierzchnia część stopy’, scs. *плесна* ‘podeszwa stopy’, mac. dial. *плесно* ‘garść, dłoń’, chorw. dawne *plesna* ‘podeszwa stopy’, dial. czak. *plesnō* ‘ts.; cała stopa’, słoweń. *plēsna* ‘podeszwa stopy, śródstopie’, *plesno* ‘ts.; zewnętrzna część stopy, podbicie’. Psł. **plesna* (< **plet-sna*) ma dokładne odpowiedniki w bałtyckim: lit. *plesnà* ‘górna część stopy’, łot. *pleksne* ‘podeszwa’, stpr. *plasmeno* ‘podeszwa stopy’ (Trautmann BSW 225, Vasmer ES t. 3: 279–280, Bezłaj ES t. 3: 55, Ostrowski 1991).

- *plēva** ‘cienka skórka, błona, nabłonek’. Ogsł., np. pol. dawne *pliwa / pliwka* ‘skórka pokrywająca powierzchnię ciała; błonka, nabłonek, powłoka na czymś, np. na jajku’, kasz. *pleva* ‘świeży naskórek, cienka skórka, otrzewna, przepona brzuszna; zaćma, katarakta; nabłonek na roślinie; cienka warstwa lodu; kozuch na mleku’, połab. *plevo* ‘błonka na oku’, ros. *плева* ‘błona’, ukr. *нива* ‘ts.’, słoweń. *pléva* ‘błonka’, chorw. dial. kajk. *pleva* ‘powieka’, *plivica* ‘rzęsa’. Dokładne odpowiedniki w bałtyckim: lit. *plėvė* ‘cienka skórka, błonka’, łot. *plēve* ‘ts.’. Kontynuuje bsł. **plēuā-* ‘delikatna skóra’ (Trautmann BSW 226, Bezłaj ES t. 3: 57).
- *pluṭe / *pluṭe** ‘narząd oddechowy, płuco’. Ogsł. w tym znaczeniu, w dwu wariantach fonetycznych: pol. *pluco* (zwykle pl. *pluca*), czes. *plíce* pl., słowac. *plúca* pl., strus. *плюча* pl., scs. *плушта / плюшта* pl., chorw./serb. *plúća* f. / *plúće* n., dial. czak. *plūća*. Odpowiedniki lit. *plaučiai* pl. ‘płuca’, łot. *plāuši* pl. ‘ts.’, stpr. *plauti* pl. ‘ts.’. Kontynuuje prapostać **plau-tjo-* / **pleu-tjo-* (Trautmann BSW 226 rekonstruuje bsł. **plautiā-* / **pleutiā-* n. pl. ‘płuca’) od pie. **pleu-* ‘pływać’ (por. od tego pierwiastka z innym sufiksem gr. *πλεύμων / πνεύμων* ‘płuca’, łac. *pulmō* ‘ts.’ < pie. **pleu-mon-*). Pierwotne znaczenie ‘to, co pływa’, płuca tak nazwano ze powodu ich lekkości, umożliwiającej pływanie na wodzie, co do tej nazwy por. ros. *лёгкое* ‘płuca’ od *лёгкий* ‘lekkie’ (Boryś SE 447).
- *ritь** ‘tyłek (podex, anus)’. Zachsł. i pldsł. w tym samym znaczeniu: pol. dawne i dial. *rzyć*, czes. *řit*, cs. *рить*, chorw. *řit*, słoweń. *řit*. Pokrewne z lit. *rietas* ‘udo’, łot. *rieta* ‘noga’, zapewne kontynuuje pie. **rēiti-* / **rēito-* ‘tylna część ciała, plecy’ (Bezłaj ES t. 3: 183).
- *roka** ‘ręka’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. czes. *ruka*, ros. *рука*, scs. *рука*, chorw./serb. *ruka*. Dokładne odpowiedniki w bałtyckim w tym samym znaczeniu: lit. *ràнка*, łot. *rùoka*, stpr. *rancko*. Bsł. **rankā* ‘ręka’, derywat od zachowanego w bałtyckim czasownika: lit. *riñkti*, *renkù* ‘zbierać’, etymologiczne znaczenie ‘to, co zbiera, zgarnia’ (Trautmann BSW 237, Vasmer ES t. 3: 515, Bezłaj ES t. 3: 193–194).

3. Wczesnoprasłowiańskie innowacje leksykalne

Do tej warstwy chronologicznej zaliczam leksemy prasłowiańskie będące derywatami od leksemów lub pierwiastków praindoeuropejskich. Nie można wykluczyć, że przynajmniej niektóre z przytoczonych niżej wyrazów mogły powstać nawet wcześniej od przytoczonych w punkcie 2.

- *břuchъ / *břucho** ‘brzuch’. Płnsł. w tym znaczeniu, np. pol. *brzuch / brzucho* (dial. też ‘żołądek’), kasz. *břëχ*, czes. *břich / břicho*, stczes. *břuch / břucho*,

strus. брюхъ / брюхо, ros. *брюхо*. Dokładny odpowiednik postaci **bruchъ* w celtyckim: cymr. *bru* m. (< **bhreuso-*) ‘brzuch’, pokrewne ze stisl. *briōsk* ‘chrząstka’, śrwniem. *brusche* (dziś niem. *Brausche*) ‘guz’. Wyrazy oparte na pie. **bhreu-s-* ‘pęcznić, obrzmiewać’, zatem znaczenie ‘brzuch’ z pierwotnego ‘napęczniała część ciała’ (SP t. 1: 411–412).

***čelo** ‘górna część twarzy powyżej oczu, czoło’. W tym znaczeniu ogśl., np. czes. *čelo*, ros. *челó*, scs. *чело*. Prawdopodobnie derywat od pie. **kel-* ‘wnosić, podnosić; wysoki’ z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem ‘wzniesienie, wyniesienie’, z którego rozwinęło się dobrze poświadczone w językach słowiańskich znaczenie ‘przód, przednia część, strona czegoś’ a z niego, niewątpliwie już w epoce prasłowiańskiej, znaczenie anatomiczne (SP t. 2: 127–128).

***červo** ‘narząd wewnętrzny w jamie brzusznej, jelito, kiszka’, ***červa** pl. ‘wnętrznosci’. Wyraz ogśl., np. pol. dawne *trzewo*, dial. *trzewo / strzewo* ‘kiszka, jelito’, stpol. *trzewa / czrzewa*, pol. dial. *trzewa / strzewa* pl. ‘wnętrznosci’, czes. *střevo*, stczes. *třevo / střevo* ‘kiszka, jelito’, *střeva* pl. ‘wnętrznosci’, ros. przestarzałe i dial. *чѣрѣво* ‘brzuch, żywot, łono’, *чѣрѣва / чѣрева* pl. ‘kiszki, jelita, wnętrznosci’, scs. *чрѣво* ‘łono, żywot, brzuch’, *чрѣва* pl. ‘wnętrznosci’. Zapewne derywat z sufiksem **-vo* (< **-uo*) od pie. **(s)ker-* ‘ciąć’, pierwotne znaczenie ‘coś wyciętego, (wycięte) wnętrznosci zwierzęcia’, wtórnie przeniesione też na wewnętrzne narządy ludzkie (SP t. 2: 169–170).

***dęsna** ‘dząśło’. Ogśl., np. połab. *d’ōsnā* ‘dząśło’, dłuż. dial. *žēsna* ‘podniebienie’, strus. *дѣсна* ‘dząśło’, ros. *дечнá* ‘ts.’, brus. *дзяснá* ‘ts.’, chorw. *dēsna* ‘ts.’ (dawne też ‘szczęka’), bułg. dial. *дечнá* ‘ts.’. Z pierwotnego **dēt-sna*, derywat z sufiksem **-sna* od pie. **dent-* / **dnt-* ‘zab’ (SP t. 3: 100–101, tu też o wtórnych postaciach, np. pol. *dziąsło*).

***ęzyкъ** ‘język (jako część ciała)’. Ogśl. w tym samym znaczeniu, np. pol. *język*, czes. *jazyk*, ros. *язык*, scs. *языкъ*, chorw./serb. *jèzik*. Derywat z sufiksem **-ko-* (> **-kъ*) od hipotetycznego wczesnoprasłowiańskiego **inzū-* (< **ŋghū-*), prapokrewnego z synonimicznymi wyrazami w innych językach ie.: stpr. *insuwis*, lit. *liežūvis*, stłac. *dīngua* (późniejsze łac. *lingua*), goc. *tuggo*, stwniem. *zunga* (dziś niem. *Zunge*), stind. *jihvā*, awest. *hizvā-* / *hizū-*, kontynuującymi pie. **dŋghū-*, w psł. i częściowo bałt. doszło do zaniku nagłosowego **d-* (SP t. 6: 110–113).

***lędvo** ‘lędźwie, nerka’. Wyraz i jego derywaty ogśl.: dłuż. dawne *ladwo / ladwjo* ‘lędźwie’, chorw. dial. czak. *ledva* pl. ‘lędźwie, nerki’, por. też pol. dawne *lędźwa* f. ‘wewnętrzna górna część uda’, stpol. *lędwica / lędźwica* ‘nerka’. Lepiej jest poświadczone collectivum z sufiksem **-bje*, np. pol. *lędźwie* ‘część pleców między żebrami a miednicą; uda’, dawniej także ‘nerki’, czes. *ledví* ‘wnętrznosci’, ros. *лядвѣя* ‘udo’, scs. *ладвиѣя* ‘lędźwie, nerki’. Psł. **lędvo*

i pochodne **lędvъje* pokrewne z łac. *lumbus* (< **londh-uo-*), pl. *lumbi* ‘łędźwie’, stwniem. *lenti* f. (< **londh-uin-*) ‘nerka’, *lentī(n)* pl. ‘nerki, łędźwie’, stisl. *lend* f. ‘łędźwie’, wszystkie wyrazy derywowane od pie. **lendh-* ‘łędźwie; nerka’ (Sławski SE t. 4: 203–204).

***lono** ‘części rodne kobiety i ich otoczenie, łono matki’. Ogsł., np. pol. *łono* ‘miejsce na kolanach osoby siedzącej; brzuch, jego dolna część; części rodne kobiety’, dawne też ‘podolek; zanadrze; naręcze’, czes. *lůno* ‘łono’, ros. *лоно* ‘piers, brzuch, łono; wnętrze, powierzchnia (ziemi, wody)’, scs. *лоно* ‘łono; dolna część szaty’, bułg. dawne *лоно* ‘łono (matki); wnętrze’. Kontynuuje pierwotne **log-sno*, derywat z sufiksem **-sno* od pie. **logh-* ‘leżeć’. Pierwotne znaczenie prawdopodobnie ‘miejsce, gdzie leży płód, macica’ (ESSJa t. 16: 32–35).

***львь** ‘czaszka’. Ogsł., np. pol. *leb, lba* ‘głowa zwierzęcia’, pejor. ‘głowa ludzka’, czes. *leb* f., rzadko m. ‘czaszka’, przen. ‘głowa, łeb’, ros. *лоб, лба* ‘czoło’, cs. *львь* ‘czoło’ (w scs. tylko przymiotnik *львьнь: львьно мѣсто* ‘Golgota’), chorw. dial. czak. *lǎb* ‘czaszka; głowa’. Pochodzi prawdopodobnie z wcześniejszego **lūbh-o-* od pie. **leubh-* ‘łupić, usuwać powłokę, korę, łupinę’, zatem pierwotne znaczenie pochodnego rzeczownika to ‘coś, z czego usunięto powłokę, wierzchnią warstwę’ czyli psł. **lьbь* mogło wcześniej oznaczać gołą czaszkę, bez włosów, skóry i mięsa (Vasmer ES t. 2: 507, Sławski SE t. 5: 90–93, ESSJa t. 16: 225–228).

***olkъtь** ‘staw łączący ramię z przedramieniem, część ręki, gdzie znajduje się ten staw’. Ogsł. w tym znaczeniu, np. pol. *łokieć*, czes. *loket*, ros. *локоть* scs. *лакътъ*, chorw./serb. *lǎkat*. Najbliższe wyrazy pokrewne: lit. *úolektis* m. / *uolektis* f. ‘łokieć jako miara długości’, łot. *uólekts* ‘ts.; przedramię’, strp. *woltis* ‘przedramię’, *woaltis* ‘łokieć jako miara długości’. Psł. **olkъtь* z prapostaci **olk-ut-i-*, ostateczną podstawą był pie. pierwiastek **el-* ‘zginać, wyginać, giąć’, wyraz więc nazywał zginającą się część ręki (Vasmer ES t. 2: 514, Sławski SE t. 5: 157–158, Bezlaj ES t. 2: 121–122).

***olnita** ‘policzek (przypuszczalnie razem ze szczęką)’. Wyraz wschł. i pldłst.: strus. *лани́та* ‘policzek’, ros. przestarzałe *лани́ты* pl. ‘lice, policzki’, ukr. dawne *лани́та* ‘policzek; szczęką; oblicze’ (wyrazy wschł. są może jednak cerkiewizmami), scs. *лани́та* ‘policzek’, bułg. dial. *лани́та* ‘ts.’, słoweń. *laníta* ‘ts.’, chorw. dial. czak. *lǎnita* / *lánita* / *lānita* ‘ts.’. Psł. **olnita* to zapewne derywat od pie. czasownika **el-* ‘wyginać, zginać’ z sufiksem **-ita* z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem ‘wygięcie, coś wygiętego, zgiętego’, zatem znaczenie anatomiczne musiało się rozwinąć z wcześniejszego ‘wygięta część twarzy’ (Vasmer ES t. 2: 457, Sławski SE t. 4: 460–461, Bezlaj ES t. 2: 123–124).

- *ośb** ‘zarost, na twarzy, nad górną wargą’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *wąs*, czes. *vous*, ros. *yc*, ukr. *yc / ycb* słoweń. *vôs*. Najbliższy odpowiednik stpr. *wanso* ‘pierwszy puszek na twarzy’, prapokrewne też śrirl. *fēs* ‘broda’, *find* ‘włosy’, gr. *ίονθος* (< **vi-vondho-*) ‘młodzieńcza broda’. Psł. **(v)ośb* z pierwotnego **uond-so-*, z sufiksem **-so-* > **-s̥b* od pie. **uend-* ‘włosy, broda’ (Trautmann BSW 341, Vasmer ES t. 4: 169–170, Bezlaj ES t. 4: 345).
- *pacha** ‘bok ciała, bok klatki piersiowej pod ramieniem, pacha’. Na postać **pacha* (z przypuszczalnym wariantem **pachv̥*) wskazują: pol. *pacha* ‘wglębie między wewnętrzną stroną ramienia a bokiem klatki piersiowej’, dawne też ‘pazucha, zanadrze; pachwina’, dial. *pacha / p̃acha* ‘ramię’, stpol. *pachy* pl. ‘pochwa’, głuź. *podpach* ‘pacha’, ros. *nax*, dial. *naxá* ‘pachwina’, ukr. *nax* ts., dial. *náxá* ‘pacha’, brus. *náxa* ‘ts.’, bułg. *náxa*, dial. *náx* ‘bok ciała, pachwina’; lokalną innowacją jest tylko wschł. wariant **pachy*, **pachve*: ukr. dial. *náxwá* ‘pacha’, brus. dial. *náxwá* ‘ts.’. Zapewne pokrewne z łot. *paksis* ‘kąt w domu’, stind. *pákša-* ‘bok’ i w dalszym pokrewieństwie z łac. *pectus* ‘piersi’, toch. A *pāśśām*, B *pāscane* ‘piersi, biust’. Wyrazy słowiańskie z pierwotnym znaczeniem ‘bok ciała’ prawdopodobnie kontynuują prapostać **pōk-s-* od pie. **pō/ōk-* ‘ramię, biodro, bok’ (Boryś SE 406).
- *pęta** ‘tylna część stopy, pięta’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *pięta*, czes. *pata*, ros. *пята*, scs. ПАТА, chorw./serb. *péta*. Wyraz pokrewny ze stpr. *pentis* ‘pięta’, lit. *péntis* ‘ts.; gruby koniec; obuch siekiery, piętka kosy’, łot. *piēte / pietis* ‘część skarpety na pięcie; obuch siekiery, część grabi’. Wyraz prasłowiański to zapewne derywat z sufiksem **-ta* od pie. **(s)pen-* ‘ciągnąć, naciągać, napinać’. Pierwotne jego znaczenie to prawdopodobnie ‘to, co jest napięte, naciągnięte’, stąd ‘napięta, stwardniała część stopy’ (Boryś SE 434).
- *plet’e** ‘ramię, bark, przyległa górna część pleców’. Ogsł., np. pol. *plecy* (stpol. *plece*) ‘tylna strona tułowia od ramion do pasa’, dawne (XVI w.) *plec* f. i m. / *plece / pleca* ‘ramię, łopatka, bark’, *plecy / pleca* pl. ‘pas barkowy, ramiona; plecy’, dial. *pleco* ‘ramię’, czes. *plec* f. / *plece* pl. ‘barki, plecy (nad łopatkami)’, ros. *плечó* ‘bark, ramię’, *плéчу* pl. ‘wywatowane ramiona w odzieży; ramię jakiegoś przedmiotu’, scs. *плеште* ‘ramię’, *плешти* du. ‘grzbiet, plecy, tył’, chorw./serb. *pléce / pléca* pl. ‘plecy; barki; łopatki’. Pokrewne z łot. *plecs / plece* ‘ramię, bark’, śrirl. *leithe* (> **letija-*) ‘łopatka’, het. *paltana-* ‘łopatka zwierzęcia ofiarnego’, od pie. **plet-* ‘szeroki, płaski’. Pierwotne znaczenie psł. **plet’e* < **plet-jo-* to ‘szeroka, płaska część ciała’ (Boryś SE 434).
- *plъtь** ‘skóra ludzka, barwa skóry, cera, karnacja’. Ogsł., np. pol. *pleć* ‘zespół właściwości charakteryzujących osobniki męskie i żeńskie, osobniki o tych właściwościach’, przestarzałe ‘cera, karnacja’, stpol. ‘skóra; ciało ludzkie; istota żyjąca’, czes. *plet’* ‘cera, karnacja; pleć’, stczes. *plt / plet* ‘ciało; skóra’,

- ros. *плоть* ‘ciało’, scs. *плѣтъ* ‘ciało ludzkie’, chorw./serb. *pūt* ‘ciało; kolor skóry, cera’. Pokrewne z lit. *plutà* ‘skórka (chleba, słoniny); skorupa, powłoka’, łot. *pluta* ‘ciało; skóra, barwa skóry, cera’, od pie. pierwiastka **pel(ə)-* ‘okrywać, osłaniać’ i ‘skóra, błona; okrycie, chusta’. Od tego pierwiastka psł. **plьtь* < **plū-tī-* z pierwotnym znaczeniem ‘to, co okrywa ciało’ (Boryś SE 444).
- *роръ** ‘guzek po pępowinie, pępek’. Ogsł., np. pol. dawne i dial. *pęp* ‘blizna, guzek po pępowinie’, *pęp* ‘pęk, pączek’, kasz. *pęp* ‘guz skórny, kaszak; pępek’, dluž. *pup* ‘pępek; wypukłość, zwłaszcza na skórze; garb; brzuch’, ros. *нын* ‘pępek’, chorw./serb. *pūp* ‘pęk, pączek’; w części języków w znaczeniu anatomicznym **pоррькь* ‘guzek po pępowinie’ (deminutivum z sufiksem **-ькь*), np. pol. *pępek*, czes. *pupek*, chorw./serb. *pūpak*. Derywat od pie. czasownika **pamp-* ‘nadmuchiwać, nadymać’ ze znaczeniem ‘nabrzmienie, napęcznienie, wypukłość, wybrzuszenie’, z którego anatomiczne ‘guz, guzek po pępowinie’ (Boryś SE 424).
- *rebro** ‘jedna z kości tworzących klatkę piersiową, żebro’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *żebro*, słowiń. *řebro*, czes. *žebro*, ros. *peбpó*, scs. *peбpo*, chorw./serb. *reбpo*. Pokrewne z niem. *Rippe* ‘żebro’, ang. *rip* ‘ts.’, co od pie. **rebh-* ‘pokrywać’. Pierwotne znaczenie ‘to, co pokrywa, tworzy klatkę piersiową’ (Trautmann BSW 241, Vasmer ES t. 3: 453–454).
- *skora** ‘skóra (też kora, powłoka)’. Ogsł., np. pol. *skóra* ‘powłoka ciała’ (stpol. i dial. też ‘kora drzewa’), czes. dawne *skora* ‘kora’, ros. dawne *скопá* ‘skóra’, słoweń. *skórja* ‘skóra, skórka; kora; skorupa; powłoka’. Pokrewne z lit. *skarà* ‘chusta, chustka’, łot. *skara* ‘szmata’, niem. *Schar* ‘gromada, tłum; stado; oddział’, wszystkie od pie. **(s)ker-* ‘ciąć’. Pierwotne znaczenie psł. **skora* ‘to, co się odcina, oddziela, odłupuje’ (Trautmann BSW 266, Vasmer ES t. 3: 650).
- *sřdьce** ‘serce’. Ogsł. w tym znaczeniu, np. pol. *serce*, stpol. *sirce* / *sierce*, czes. *srdce*, ros. *сeрдцe*, scs. *срѣдцe*, chorw./serb. *sřce*. Derywat z sufiksem **-ko* > **-ce* od psł. **sřdb* ‘serce’ (zachowanego tylko we wtórnych znaczeniach, np. słowac. *srd* ‘gniew, złość, wściekłość’, chorw./serb. *sřd* ‘ts.’, słoweń. *sřd* ‘wściekłość, szał, szaleństwo’). Wcześniejsze psł. **sřdb* ma dokładne odpowiedniki w bałtyckich nazwach serca (lit. *širdis*, łot. *sirds*) i jest pokrewne z nazwami tego organu w innych językach ie., np. łac. *cor*, *cordis*, gr. *καρδία*, goc. *hairo*, stwniem. *herza* (dziś niem. *Herz*), het. *kir*, *kartiiaš*. Wszystkie kontynuują pie. **kerd*, gen. *kr̥des* ‘środek, wnętrze, serce’ (Trautmann BSW 302, Vasmer ES t. 3: 605–606, Bezlaj ES t. 3: 304).
- *těmę**, **těmene* ‘górna część, wierzch, szczyt czaszki, ciemię’. Ogsł., np. pol. *ciemię* (dial. też *ciemienie* i *ciemień*) ‘górna część czaszki’, w gwarach również ‘czaszka; potylicca; czoło; skroń’, stpol. ‘skroń’, czes. *těmě* ‘ciemię; wierzchołek góry, wzniesienia’, ros. *тeмя* ‘ciemię’, przestarzałe ‘wierzchołek

góry’, cs. тѣма ‘czaszka, czoło’, chorw./serb. *tjème* ‘ciemie; wierzch, wierzchołek czegoś’. Prawdopodobnie pokrewne z łac. *tēgmen* ‘pokrycie, osłona’, zatem przypuszczalnie derywat z sufiksem **-men-* od pie. **(s)teg-* ‘okrywać, osłaniać’. Znaczenie anatomiczne w wyniku specjalizacji wcześniejszego ‘wierzch czegoś’ (Boryś SE 79).

***tulo** ‘ciało ludzkie bez głowy i kończyn, korpus, kadłub’. Szczątkowo zachowany wyraz: ros. dawne *мыло* ‘tułów, kadłub’, chorw. dawne *tulo* ‘ciało ludzkie lub zwierzęce, tułów’, dial. czak. *tulo / tûl* ‘ts.’, por. też pol. *tułów* ‘ciało ludzkie bez głowy i kończyn, korpus’, strus. *тулово* ‘ts.’ (te dwa wyrazy to chyba substantywizowane formy niezachowanego przymiotnika **tulovъ*). Psł. **tulo* (może także **tulъ*) < **tou-lo-* prawdopodobnie od pie. pierwiastka **teu(ə)-* ‘nabrzmiwać, obrzmiewać, puchnąć’, pierwotne znaczenie ‘coś nabrzmiałego’ (Boryś SE 654).

***tyľ** ‘tylna część ciała’. Ogsł., np. pol. *tył* ‘część ciała po stronie pleców; tyłek, pośladki’, dłuż. *tył / tyło* ‘kark’, głuż. *tył* ‘ts.’, czes. *týl* ‘tył głowy, potylica; kark’, słowac. *tylo* ‘ts.’, ros. *мыл* ‘tylna część ciała’, bułg. *mul* ‘kark, potylica’. Pokrewne ze strp. *tūlan* ‘dużo’, lit. *tūlas* ‘niejeden, liczni’, gr. *τύλη* ‘nabrzmiałość; modzel; poduszka’, stind. *tūlum* ‘pęczek, kiść; ogon’, od pie. **tū-l-* / **teu-l-*, które są rozszerzeniem pie. pierwiastka **teu(ə)-* / **tēu-* / **tū-* ‘nabrzmiwać, obrzmiewać, puchnąć’. Przynajmniej w tym znaczeniu rzeczownika **tyľ* < **tū-lo-* to zapewne ‘obrzemie, zgrubienie’, z tego prasłowiańskie znaczenie ‘grubsza, tylna część ciała’ (Boryś SE 656–657).

***věďa** ‘brew’. Płdśl. w tym samym znaczeniu: scs. *вѣда* (stąd zapewne zapożyczone strus. *вѣжа / вѣжда*), bułg. *вѣжда*, mac. dial. *veďa*, chorw. *vjěda* (dial. też ‘powieka’, czak. *věja / vija* ‘ts.’), serb. *věda*, słoweń. *vēja* (też ‘powieka’). Z wcześniejszej postaci **věď-ja* z sufiksem **-ja* przypuszczalnie od niepewnego (złożonego?) pie. **ue-dh-* ‘pokryć’ (Bezłaj ES t. 4: 291).

***věko** ‘powieka’. W tym znaczeniu wschł. i płdśl.: strus. *вѣко*, ros. *вѣко*, ukr. *віко*, scs. *вѣко*, słoweń. *véka*. Pierwotnie ‘przykrycie, wieko’, wtórne znaczenie ‘ruchoma fałda skórna mogąca przykryć gałkę oczną, powieka’ powstało prawdopodobnie już w dialektach prasłowiańskich. Wyraz niewątpliwie prapokrewmy z różniącymi się jednak od niego samogłoską rdzenną wyrazami bałtyckimi: lit. *vóka* ‘pokrywa’, *vókas* ‘powieka; koperta’, łot. *vāks* ‘pokrywka’, *acu vāki* ‘powieka’ (Bezłaj ES t. 4: 292).

***volъ** ‘włos’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, np. pol. *włos*, czes. *vlas*, ros. *волос*, scs. *власъ*, chorw./serb. dial. *vlâs*. Pokrewne z awest. *varəsa-* ‘włos człowieka i zwierzęcia (zwłaszcza na głowie)’, śrpers. *vars* ‘włos’, stind. *válša-* ‘młoda gałązka, pęd’. Derywat z sufiksem **-sъ* (< **-so-*) od pie. **uel(ə)-* ‘włos, włókno, wełna’ (Vasmer ES t. 1: 343, Skok ER t. 3: 609).

- *vortь** ‘kark, szyja’. Dialektyzm pldśl. w tym znaczeniu: cs. вратъ, bułg. i mac. *eram*, chorw./serb. *vrât*, słoweń. *vrât*. Derywat od pie. **uert-* ‘kręcić, obracać’, pierwotne znaczenie ‘obracanie, kręcenie’ > ‘to, co się obraca, ruchoma część ciała’ (BER t. 1: 181–182, Snój SES: 747).
- *želōdь** ‘żołądek’. Ogsł. w tym samym znaczeniu, ale poświadczony są tylko pierwotne deminutywa z sufiksami *-*ькь*, *-*ьсь*, np. pol. *żołądek*, czes. *žaludek*, ros. *желудок*, chorw./serb. *žèludac*, bułg. dial. *желудък* (bez sufiksu bodaj tylko bułg. dial. *желюд* ‘żołądek ptaka’). Etymologia wyrazu niejasna, możliwe, że jest on pokrewny z bliskim (ale różniącym się samogłoską rdzenną) gr. *χολάς*, gen. *χολάδες* (< pie. **ghol-n̥-d-*) ‘podbrzusze, brzuch’, *χολάδες* pl. ‘wnętrzości, kiszki, trzewia, jelita’, ostatecznie zapewne od pie. czasownika **ghel-* ‘połykać’ (Boryś SE 755).

4. Klasyczne prasłowiańskie innowacje leksykalne

Przytoczone tu wyrazy anatomiczne powstały przypuszczalnie po całkowitym wyodrębnieniu się języka prasłowiańskiego ze wspólnoty indoeuropejskiej. Są to przede wszystkim wyrazy derywowane od innych leksemów prasłowiańskich albo są też wyrazy należące najpierw do innego działu leksyki, które wtórnie otrzymały znaczenie anatomiczne. Wszystkie nie mają odpowiedników w pozostałych językach indoeuropejskich.

- *chujь** ‘membrum virile, penis’. Wyraz znany kilku językom słowiańskim jako wulgaryzm: pol. *chuj* (podejrzewane o pochodzenie ruskie, o rozpowszechnienie przez żołnierzy sowieckich, jednak za jego rodzimością zdaje się przemawiać stpol. poświadczenie, w XV w. przydomek czy przezwisko wieśniaka zapisane *Chuy*), ros., ukr., brus. *xyŭ*, bułg. *xyŭ* (poświadczony w licznych gwarach). Prawdopodobnie pokrewny z lit. *skujà* ‘sosna; szyszka’, łot. *skujas* ‘sosna; igliwie jodłowe’, alb. *hu* ‘kół; membrum virile’, może kontynuować prapostać **skou-jo-* (z rozwojem **sk-* > **ch-*) i należy do rodziny psł. **chvoja* ‘drzewo iglaste, sosna, gałęzie, igliwie takiego drzewa’. Pierwotne znacznie zapewne ‘kół, kółek z drzewa iglastego’ (Sławski SE t. 1: 89, ESSJa t. 8: 114, ESUM t. 6: 221).
- *cicь** ‘pierś kobieca, sutek’. Ogsł., np. pol. dial. *cyc* ‘pierś kobieca, sutek’, stpol. ‘brodawka piersiowa’, głuź. *cyc* ‘pierś matczyzna; pierś; brodawka piersiowa, sutek’, chorw. dial. kajk. *cec* ‘pierś kobieca’, ukr. pot. *цiця* ‘ts.’ (w wielu językach słowiańskich też wariant **cica* i hipokorystyka **cicькь* / **cicька*). Wyraz z języka dziecięcego z typową dla podobnych wyrazów reduplikacją (SP t. 2: 87–88).

- ***čelʹustʹ** ‘szczęka; otwór między szczękami, otwór gębowy, paszcza’. Ogsł., np. stpol. *czeluść* ‘różne części głowy w okolicy ust: szczęka, broda, jama ustna lub jej części: podniebienie, gardło; policzek lub szczęka z policzkiem; jama brzuszna’, czes. *čelist* (stczes. *čelʹust*) ‘szczęka’, ros. *челюсть* ‘ts.’, scs. *челюсть* ‘ts.’, chorw./serb. *čeljüst* ‘ts.’. Derywat z sufiksem **-justʹ* od psł. **čelo* ‘czoło’ (SP t. 2: 136–137).
- ***gľʹtʹ** ‘przełyk, gardło’. W znaczeniu anatomicznym wschł. i pldśł.: ros. dial. *глот* ‘gardło, gardziel’, słoweń. *gölt* ‘przełyk, gardło; usta’, chorw. *gūt* ‘przełyk, gardło, krtan, grdyka’. Rzeczownik odczasownikowy od psł. **gľʹtati* ‘przełykać, połykać’, pierwotnie nazwa czynności ‘łykanie, połykanie’ (por. np. czes. *hlt* ‘łyk, haust’, stczes. *hlet* ‘łyk, połknięcie’, brus. *глым* ‘łyk, haust’, chorw./serb. *gūt* ‘ts.’, mac. dial. *гльт / глум* ‘ts.’), wtórnie nazwa części ciała (SP t. 7: 162).
- ***golěň** ‘kość nogi nie pokryta mięśniami, goła’. Ogsł., np. pol. *goleń* ‘podudzie, część nogi między kolanem a stopą’, dial. też ‘przednia część nogi między kolanem a stopą; wierzch nogi; łydka’, czes. *holeň* ‘goleń, kość goleniowa’, ros. *голень* ‘goleń’, scs. *голень* ‘goleń, noga’. Derywat z sufiksem **-eň* od psł. przymiotnika **golʹ* ‘goły, nieokryty’, pierwotne abstractum wtórnie skonkretyzowane ze znaczeniem ‘to, co jest gołe, nieokryte (mięśniami)’ (SP t. 8: 36–37).
- ***grōdʹ** ‘piers, piersi’. Ogsł., np. czes. *hrudʹ* ‘piersi, głuż. *hrudʹz* ‘ts.’, strus. *грудь / гроудь* ‘piersi; mostek (część ciała)’, *грудь* pl. ‘piersi kobiece, biust’, ros. *грудь* ‘piersi’, dial. też ‘klatka piersiowa’, *грудь* pl. ‘biust’, cs. *грудь* ‘piers’, chorw./serb. *grūdi* pl. ‘piersi; piers kobieca; wewnątrz klatki piersiowej’. Od psł. **grōdʹ* ‘wzniesienie’ (SP t. 8: 243).
- ***gr̥tanʹ** ‘górna część tchawicy’. Ogsł., np. pol. *krtanʹ* (dawne i dial. też *krztań*, stpol. wyjątkowe *grtanʹ*) ‘górna część tchawicy; gardło wraz z podniebieniem, gardziel, grdyka’, czes. *hrtan / kchrtán* (potocznie *krtan*) m. ‘gardło, gardziel; krtan’, ros. *гортань* f. ‘górna część krtani’, przestarzałe i dial. ‘gardło, gardziel; grdyka’, scs. *грътань / грътань* ‘gardło; krtan’. Derywat z sufiksem **-anʹ* od szcążkowo poświadczonego psł. **gr̥tʹ* ‘gardło, gardziel’ (SP t. 8: 295–296).
- ***gr̥tʹ** ‘gardło, gardziel’. Tylko dłuż. *gjarś* w tym znaczeniu, na większy zasięg na obszarze zachł. wskazują derywaty od tego wyrazu: dłuż. dawne *gjarśeja / gjarćeja* ‘ts.’, *gerśej* ‘przełyk, gardło’, kasz. (słowińskie) *gãrcěl* ‘gardło, gardziel’, stpol. *garciel / garzciel / garściel* ‘tylna część jamy ustnej, gardło, szyja’ (pierwotny zasięg ogsł. sugeruje pochodny rzeczownik **gr̥tanʹ*). Psł. **gr̥tʹ* to derywat z sufiksem **-tʹ* od pie. **guer(ə)-* ‘żreć, połykać, pochłaniać’ (Schuster-Šewc EW 230, SEK t. 2: 164–165, SP t. 8: 296).

- ***kosa** ‘włosy (uczesane, rozczesane)’. Ogsł., np. pol. *kosy* pl. ‘długie, splecione włosy, warkocze’, stczes. *kosa* ‘włosy na głowie’, ros. *коча́* ‘warkocz’, chorw./serb. *kósa* ‘włosy; sierść’. Derywat od psł. czasownika **česati* ‘drapać, skrobać, czesać’ (Skok ER t. 2: 161, ESSJa t. 11: 131–1331, ESBM t. 4: 290).
- ***космъ** ‘włosy, pęczek włosów’. Ogsł., np. pol. dawne *kosm* ‘włos, pasmo, splot włosów’, czes. dawne *kosm* ‘włos’, ros. *кóсмь* ‘kudły, kosmyki’, bułg. *кóсмъ* ‘włosy, sierść’. Derywat z sufiksem *-*мъ* od psł. **kosa* ‘włosy’ (ESSJa t. 11: 145–147).
- ***koža** ‘skóra’. Ogsł., np. stpol. *koža* ‘skóra zwierzęca’, pol. dial. *koża* ‘skóra z włosiem’, czes. *kůže*, stczes. *kóžě* ‘skóra’, strus. *кожа* ‘skóra; błona’, ros. *кóжа* ‘skóra’, scs. *кожа* ‘ts.’, chorw./serb. *kòža* ‘ts.’. Z wcześniejszej postaci **koz-ja*, derywatu z sufiksem *-*ja* od psł. **koza* ‘koza’, zatem pierwotne znaczenie ‘skóra kozia’, przypuszczalnie już w epoce prasłowiańskiej przenieszone też na skórę ludzką (ESSJa t. 11: 33–34).
- ***кышка** ‘wnętrznosci lub ich część, jelito’. Płnśl. dialektyzm: pol. *kiszka* ‘część przewodu pokarmowego, część jelita’, czes. dial. *kyška* ‘kiszka wątrobianą’, ros. *ки́шка* ‘jelito, kiszka’. Zapewne pierwotne deminutiwum z sufiksem *-*ька* od psł. **kyša* (< **kys-ja*) ‘coś skwaśniałego, kwaśnego’ (co od psł. **kysěti* ‘kisić’, **kysnoti* ‘ulegać fermentacji, kwaśnieć’). Prawdopodobnie znaczenie ‘wnętrznosci’ rozwinęło się z domyślnego wcześniejszego ‘to, co łatwo ulega fermentacji, co kwaśniej’ (por. pol. dial. *kiszka* ‘kwaśne mleko’, słowac. *kyška* ‘ts.’), (Boryś SE 231).
- ***кыль** ‘ostrzy ząb, kiel’. Ogsł., np. pol. *kiel*, *kla* ‘ostrzy ząb’, dial. ‘duży ząb dzika’, czes. *kel*, *klu* ‘kiel’, ros. dial. *кыль* / *иклы* pl. ‘kły’, brus. *икóл*, *иклá* ‘kiel’, słoweń. *kěl*, *klà* ‘ts.’, chorw./serb. *kàljac* / *kàljak* ‘ts.’. Derywat (z apofonią) od psł. **kolti* ‘kłóć, uderzać czymś ostrym’. Pierwotne znaczenie ‘to, co kłuje, rozrywa’ (Boryś SE 229).
- ***lice** ‘twarz, oblicze’. Ogsł. w tym znaczeniu: pol. *lico*, stpol. *lice* (też ‘policzek’), czes. *lice* (stczes. też ‘policzek; szczęka’), ros. *лицó* (dial. także ‘policzek’), scs. *лице*, chorw./serb. *lice*. Psł. **lice* (z -c- w rezultacie trzeciej palatalizacji) z wcześniejszej postaci **liko*, szczątkowo zachowanej w bułg. dial. *лико*, mac. dial. *лико*, por. także wskazujące na wariant **likъ* strus. *ликъ*, ros. przestarzałe *лик*. Zapewne rzeczowniki odsłowne od psł. **ličiti* ‘kształtować, formować, zdobić; być widocznym, podobnym’ (Boryś SE 287).
- ***lystъ** ‘łydka, goleń’. Ogsł.: pol. dawne, dziś dial. *hyst*, dial. też *hysta* i *hystwa* ‘łydka’, słowac. dial. *hyst* ‘ts.’, *lista* ‘goleń’, strus. *лысть* / *лысто* ‘goleń’, ukr. dial. *ліста* / *лысть* ‘łydka’, chorw./serb. *líst* ‘ts.’, mac. dial. *лист* / *листо* ‘ts.’. Kontynuuje zapewne wcześniejszą postać **glyd-тъ* lub **glyt-тъ*, derywat

z sufiksem **-tʰ* od psł. **glyda* ‘kawał, gruda, bryła’ lub hipotetycznego wariantu **glyt-* (zob. s.v. **lytʰka*, gdzie też o pierwotnym znaczeniu).

***lytʰka** ‘mięsista część nogi (łydka, podudzie, udo)’. Ogsł.: pol. *lydka* (dawniej *lytka*) ‘mięsista część nogi między kolanem a stopą’, dial. też ‘miękkie miejsce pod kolanem; udo; pośladek’, stczes. *lytka* ‘łydka; goleń’, czes. *lytka* ‘łydka’, słowac. *lytka* ‘ts.’, strus. *лытка* ‘goleń’, ros. *лытка* ‘łydka’, dial. też ‘udo, kość udowa; udziec, szynka; stopa; pięta; cała noga’, ukr. *літка* ‘ts.’, dial. ‘udo’, brus. *лытка* ‘łydka’, dial. ‘goleń; noga’, śrbułg. *литка* ‘goleń’, chorw. dial. kajk. *litka* / *litek* ‘łydka’, słoweń. dial. *litka* ‘łydka’. Pochodzenie niejasne. Może najbardziej prawdopodobna etymologia zaproponowana przez H. Schustera-Śewca, który zwrócił uwagę na pol. dial. *glytka* i pl. t. *glytki* (też *glyda* i pl. t. *glydy*) ‘miękkie miejsce pod kolanem, zgięcie pod kolanem, dolna część uda, łydka’, do czego trzeba dodać chorw. dial. kajk. *gl'itek* ‘tylna część nogi pod kolanem, łydka’ (niewątpliwie związane z ros. dial. *глыдка* ‘bryłka, kawałek czegoś stwardniałego’, *глызды* pl. ‘bryły ziemi’, sprowadzanymi do psł. dial. **glyda* z wariantem **glyzda* ‘kawał, gruda, bryła’, SP, t. 7: 164, por. także słoweń. dial. *glūta* / *glūta* ‘guz, wybrzuszenie; sęk’ < psł. **gluta* ‘bryła; guz, wybrzuszenie’, SP t. 7: 158). Zatem przytoczone postaci z nagłosowym *gl-* wskazują na możliwość wyprowadzania psł. **lyt-ʰka* lub **lyd-ʰka* z pierwotnej prapostaci **glyt-ʰka* bądź **glyd-ʰka*. Znaczenie anatomiczne może więc pochodzić z pierwotnego ‘coś wybrzuszonego, wypukłego’. Słabszą stroną tej etymologii jest przyjmowanie uproszczenia nagłosowej grupy spółgłoskowej **gl-* > **l-*. (Sławski SE t. 5: 390–391, ESSJa t. 17: 55–57, Králik SESS 337).

***otroba** ‘wewnętrzna część ciała, wnętrzości’. Ogsł., np. pol. *wątroba* ‘wielki gruczoł jamy brzusznej’, czes. *útroby* pl. ‘wnętrzości’, ros. *ympóба* ‘łono’, scs. *жтроба* ‘łono; wnętrzości’, chorw./serb. *útroba* ‘wnętrzości, jelita, trzewia; łono’. Derywat z sufiksem **-oba* od psł. przymiotnika **otrʰ* ‘znajdujący się w środku, wewnętrzny’ bądź od pokrewnego rzeczownika **otro* ‘wnętrze’ (Vasmer ES t. 4: 176–177, Schuster-Śewc EW 1714, ESUM t. 6: 52–53).

***palʰsʰ** ‘gruby palec, kciuk’. Ogsł., np. pol. *palec* ‘jeden z pięciu członków stanowiących zakończenie ręki lub stopy’, czes. *palec* ‘kciuk’, ros. *налеу* ‘palec’, chorw./serb. *pàlac* ‘kciuk’. Derywat z sufiksem **-sʰsʰ* od psł. przymiotnika **palʰ* ‘gruby’ (Borys SE 408–409).

***povʰeka** ‘ruchoma fałda skórna mogąca przykryć gałkę oczną’. Dial. pñsl. w tym znaczeniu: pol. *powieka*, ukr. *novíka*, dial. *nawíko*, brus. *nawéka*. Z przedrostkiem **po-* od psł. **vʰeko* ‘przykrycie, wieko; powieka’ (Borys SE 473).

***pyjʰ** ‘membrum virile’. Tylko czes. *pyj* ‘ts.’ i słowac. *pic* (< **pyjʰsʰ*) ‘ts.’, zapewne dialektyzm prasłowiański. Prawdopodobnie z prapostaci **pū-jo-*,

derywat od pie. czasownika **pū-* ‘nadymać się, puchnąć’, zatem pierwotne znaczenie ‘to, co się nadyma, powiększa się’ (Rejzek ČES 521; inaczej o pochodzeniu Reinhart 1994).

***stopa** ‘część nogi, stopa’ (też ‘ślad stopy’). Ogsł., np. pol. *stopa* ‘część nogi’, stpol. też ‘dolna część czegoś; miara długości; ślad’, czes. *stopa* ‘ślad, trop; miara długości, stopa’, ros. *cmoná* ‘stopa, noga’, scs. *стопа* ‘ślad, trop; krok’, chorw./serb. *stòpa* ‘stopa; ślad stopy; miara długości, objętości’. Derywat od psł. czasownika **stepti* ‘stąpić, stanąć’ (Boryś SE 578).

***šija** ‘szyja, kark’. Ogsł., np. pol. *szyja* ‘część ciała między głową a tułowiem’, dawne i dial. ‘gardło’, czes. *šije* f. ‘kark’, ros. *шея* ‘szyja, kark’, scs. *шия* ‘ts.’. Nie całkiem jasnego pochodzenia, może derywat od psł. czasownika **šiti*, **šijō* / **šbjō* ‘szyć’, zatem pierwotnym znaczeniem pochodnego rzeczownika byłoby ‘to, co szywa, spaja głowę z resztą ciała’ (Snoj SES: 747).

***udъ** ‘część ciała, członek’. Ogsł., np. pol. *udo* ‘część kończyny dolnej między biodrem a kolanem’, dial. też ‘tylna część uda, pośladek; łydka’, stpol. *ud* ‘udo’, dial. *ud* / *jud* i *uda* ‘ts.’, *udy* pl. ‘biodra’, kasz. *ud* ‘udo’, czes. *úd* (stczes. też *údo*) ‘część ciała, członek’, strus. *удъ* / *юдъ* i *удо*, *удесе* ‘ts.’ (także ‘część, kawałek; członek społeczeństwa’), ros. przestarzałe *уд* ‘część ciała, zwłaszcza kończyna’, scs. *удъ* ‘część ciała’, chorw./serb. *úd* ‘kończyna; członek’, *údovi* pl. ‘kończyny, ręce i nogi’, *údo* ‘udziec’. Dalsza etymologia niepewna, może derywat od psł. **uděti* ‘pęcznić, nabrzmiwać’ z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem ‘nabrzmiwająca, napęczniała, mięsista część ciała’ (Boryś SE 663).

***žena** ‘żrenica’. Wyraz szcążkowo zachowany we wschł. i pldśl.: brus. dial. *žēna* ‘żrenica’, ros. dial. *žēny* pl. ‘oczy’ (też *ženó* ‘oko; gałka oczna’), chorw. *zjēna*, serb. *žēna* ‘ts.’ (por. deminutywa: brus. dial. *žēnka* ‘żrenica’, *žēnki* pl. ‘żrenice; oczy’, ukr. dial. *zínьki* pl. ‘żrenice’, ros. dial. *žēnki* / *žēnьki* pl. ‘ts.’). Zapewne derywat z sufiksem *-na* od psł. czasownika **zъjati*, **zějō* ‘otwierać się, rozwierać się, stać otworem’. Ogsł. w tym znaczeniu jest deminutivum **žēnica* ‘żrenica’, np. czes. *zenice* f., ros. *зѣница*, scs. *зѣница*, chorw. *zjēnica*, w części języków przekształcone (pol. *żrenica*, stpol. i dial. *źrzenica*, słowac. *zrenica*, słoweń. *zrenica*) pod wpływem psł. **zъrěti* ‘patrzeć’ bądź jego kontynuantów (Boryś SE 749).

5. Innowacje prasłowiańskie niejasnego pochodzenia

Zaliczone tu wyrazy prawdopodobnie należą do poprzednio przedstawionej warstwy innowacji, jednak nie możemy być tego pewni, ponieważ nie udało się dotąd ustalić ich prawdopodobnej etymologii. Nic nie wskazuje, by miały

wiarygodne wyrazy pokrewne bądź odpowiednie w innych językach indoeuropejskich, ale nie udało się też wykryć ich pochodzenie od innych leksemów słowiańskich.

- ***bedro** ‘okolice kości biodrowej’. Ogsł., np. pol. *biodro* (dial. też *biedro*) ‘część ciała obejmująca górną część uda i sąsiednią część tułowia’, głuź. *bjedro* ‘łędźwie, biodro’, czes. *bedra* pl. ‘ts.; plecy, barki’, stczes. też ‘pośladek, kłęb’, ros. *бедро́* ‘górną część uda, udo, okolica kości biodrowej’, chorw./serb. *bědro* ‘górną część uda; udo’, bułg. *бедрó* ‘udo’. Bez pewnej etymologii. Zestawianie z łac. *femur* ‘udo, biodro’ wątpliwe z powodu różnic fonetycznych (SP t. 1: 199–200).
- ***borna** ‘błona coś okrywająca, membrana’. Słabo poświadczony wyraz: słoweń. *brána* ‘błona’, por. czes. *bránice* ‘przepona’, dawne też ‘tkanka otaczająca np. wnętrzości; osierdzie; siatkówka’, słoweń. *bránica* ‘przepona’, także bliskie stczes. *brnka* ‘łożysko przy porodzie’. Niepewna rekonstrukcja prapostaci (dopuszcza się również wariant **brna*), bez pewnej etymologii (SP t. 1: 325).
- ***elito** ‘część przewodu pokarmowego, kiszka, jelito’. Ogsł., np. pol. *jelito* (dawne wyjątkowe i dial. też *lelito*) ‘kiszka; kiełbasa’, *jelita* pl. ‘wnętrzości’, czes. *jelito* ‘kiszka kaszana, kaszanka’, ukr. dial. *ялиту́* pl. ‘wnętrzości’, słoweń. dial. *jelita* f. ‘rodzaj kiełbasy’, *olito* ‘jelito, kiszka’, *olita* pl. ‘wnętrzości, trzewia’, chorw. dial. czak. *jělito* / *jělito* / *jelito* i *olito* / *òlito* ‘jelito, kiszka; nadziane jelito, krwawa kiszka (np. z mąką kukurydzianą)’. Pochodzenie niejasne, liczne próby zestawienia z różnymi wyrazami ie. nie przekonują (SP t. 6: 47–48, ESSJa t. 6: 21–11, ESUM t. 6: 544).
- ***gleznь** ‘kostka u nogi nad stopą’. Ogsł. w tym znaczeniu, np. stpol. *glozn*, dłuź. dawne *glosn*, stczes. *hlezen*, strus. i cs. *глезнь*, serb. dial. *glèzan*, bułg. *глезен* (też ‘część nogi nad stopą; część goleni nad kostką’), mac. *глезен*. Wyraz z sufiksem **-nь*, dalsza etymologia jednak nieustalona (SP t. 7: 93–94).
- ***stegno** ‘udo’. Ogsł., np. pol. dawne *ściegno* ‘część mięsista biodra’, czes. *stehno* ‘udo’, ros. przestarzałe i dial. *стегно́* ‘ts.’, scs. *стежно* / *стыжно* ‘biodro’, słoweń. *stégno* ‘górną część uda; udo; kość udowa’ (pol. *ścięgno* ‘włóknista część mięśnia łącząca go z kością’ nawiązuje do *ściągać*). Bez pewnej etymologii (Bezłaj ES t. 3: 315, Snoj SES 719).
- ***ščeka** ‘dolna część twarzy (chyba policzek wraz ze szczęką)’. Wschł. i pol.: ros. *щекá* ‘policzek’, ukr. *щокá*, dial. *щéка* ‘ts.’, brus. *шчакá* ‘ts.’, pol. dawne *szczoki* pl. ‘szczęki’, dial. *szczeka* / *szczoka* ‘szczęka’ (postać *szczęka* ma *-ę*-wtórne, może analogicznie do *szczękać*). Dalsza etymologia niejasna: **ščeka* z wcześniejszego **skekā*, niepewne pokrewieństwo z stnord. *skogg* ‘broda, szpic’, *skagi* ‘przyładek, cypel’ (Vasmer ES t. 4: 499, ESUM t. 6: 514).

***šulo** ‘testis’. Wyraz i jego derywaty szczątkowo zachowane w gwarach trzech grup języków słowiańskich: ros. dial. *шулó* ‘testiculus’, *шулы* pl. ‘testiculi’, *шулэ* n. ‘podex’, *шуля* ‘testiculus’, *шулята / шуляты* pl. ‘testiculi’, brus. dial. *шуляты* pl. ‘ts.’, kasz. dial. *šulqta* n. pl. ‘duże jądra, przepuklina w mosznie’, chorw. dial. czak. *šūjā* (< *šūl-jā) n. pl. ‘moszna’ (Vasmer ES t. 3: 435, Szymański 1975: 41–45, Boryś, Vlajić-Popović 1988: 23–25, Boryś 1999: 51, SEK t. 5: 121). Dalsze pochodzenie niejasne, dotychczasowe próby etymologii wątpliwe.

***tělo**, **tělese* ‘miękie części organizmu ludzkiego’ (może też ‘organizm ludzki jako całość’). Ogsł. w tych znaczeniach (a także nieraz ‘mięso’, ‘zwłoki’), np. pol. *ciało*, czes. *tělo* i *těleso*, ros. *мéло*, scs. тѣло, тѣла / тѣлеса, chorw. *tijelo*. Bez pewnej etymologii, wszystkie próby zestawiania z wyrazami z innych języków ie. wątpliwe (Rejzek ČES 655, Králik SESS 608, Snój SES 779).

***trьbuchъ** z prawdopodobnymi wariantami **trebuchъ* (czy może **trěbuchъ*) i **tribuchъ* ‘brzuch’. Ogsł., w poszczególnych językach odmienne postaci, obok rzeczowników rodzaju męskiego też feminina: czes. *terboch*, stczes. *teřbuch / teřich* ‘brzuch zwierzęcy’, słowac. dial. *terbuch / trebucha* ‘podbródek; wielki brzuch’, dłuż. *tarbuch* ‘brzuch (ludzki, zwierzęcy)’, rus.-cs. *трибухъ* ‘żołądek’, ros. *требухá* ‘flaki’, ukr. *трибу́х* ‘ts.’, brus. *трыбу́х* ‘żołądek; brzuch’, *трябу́х* ‘brzuch bydlęcy’ (ze wschł. zapewne zapożyczone pol. dial. *trybuch / terbuch / telbuch* ‘brzuch ludzki, zwierzęcy’), cs. *тръбуха* ‘wnętrznosci’, bułg. *мърбух* ‘brzuch’, mac. *мрбуе* ‘ts.’, chorw./serb. *trьbuh*, dial. czak. *trbùh* ‘brzuch, żołądek’, słowen. *trěbuh* ‘ts.’. Wyraz prawdopodobnie najpierw oznaczał brzuch zwierząt (np. bydła). Stosunek wymienionych postaci i ich pochodzenie niejasne, dotychczasowe etymologie nie przekonują. Według wielu uczonych jest to pierwotne złożenie (np. z drugim członem psł. **bruchъ* ‘brzuch’ lub derywatem od psł. **buchati* ‘puchnąć, nabrzmiwać’ i zagadkowym członem pierwszym), dopuszczano także derywat z sufiksem **-uchъ* od psł. **terbiti* ‘trzebić, czyścić’ (szczegółowy przegląd dotychczasowych etymologii M. Snoja zob. Bezłaj ES t. 4: 217–218).

***vyja** (czy może **voja*?) ‘szyja’. Wyraz szczątkowo zachowany, głównie w zabytkach językowych: stpol. wyjątkowe *wyja* ‘szyja’, stczes. *vyja* ‘ts.’, połab. *vojo / vojə* ‘szyja; gardło’, strus. *выя / воја* ‘ts.’, ros. przestarzałe i poetyckie *выя* ‘ts.’, stukr. *выя* ‘ts.’, scs. *выя* ‘szyja, gardło’, śrbułg. *выя* ‘ts.’; por. pochodne ros. dial. *завóек* ‘kark, potylicy’. Niejasne pochodzenie, dotychczasowe próby etymologii nieprzekonujące (Vasmer ES t. 1: 373, ESBM t. 2: 293, Schuster-Šewc 2003: 111–112).

6. Wnioski

Analiza prasłowiańskiej leksyki anatomicznej wskazuje, że przekształcanie i wzbogacanie tego działu słownictwa dokonywało się przez całe dzieje słowiańskiego prajęzyka, od epoki językowej wspólnoty indoeuropejskiej do epoki rozpadu wspólnoty słowiańskiej, także w dialektach prasłowiańskich (te procesy zachodziły i zachodzą oczywiście też później, w okresie historycznym w poszczególnych językach i dialektach słowiańskich, ale to już nie jest przedmiotem niniejszego artykułu). Poza zachowawczą warstwą leksyki odziedziczonej z indoeuropejskiego prajęzyka pozostałe warstwy rozpatrywanej leksyki można uznać za innowacyjne. Taki charakter mają leksemy powstałe w części języka praindoeuropejskiego, mianowicie w zespole bałtosłowiańskim oraz za innowacje musimy uznać dalsze warstwy słownictwa powstałe już na gruncie prasłowiańskim, najpierw może mającym jeszcze charakter dialektu indoeuropejskiego (stąd mogą pochodzić, przynajmniej częściowo, leksemy zdające się być derywatami od wyrazów lub pierwiastków praindoeuropejskich). Późniejsza warstwa leksyki jest już warstwą typowo, wyłącznie prasłowiańską, dokonaną na gruncie tego prajęzyka i do niego ograniczoną (a czasem zapewne ograniczoną do któregoś jego dialektu). Taki proces wzbogacania i odnawiania leksyki (a przy tym przypuszczalnie utraty jakichś archaicznych, wcześniej używanych leksemów) zapewne trwał długo, przez cały niedający się ustalić okres istnienia słowiańskiego prajęzyka. Wydaje się, że tego rodzaju badania pozwalają pogłębić znajomość etapów historii leksyki prasłowiańskiej a zwłaszcza udokumentować takie etapy odpowiednim materiałem leksykalnym, nawet jeśli jego interpretacja nie jest całkiem pewna. Jeśli powstaną także inne badania dziejów różnych dziejów prasłowiańskiej leksyki, powstanie możliwość, że paleoslawistyka wzbogaci się o historyczną leksykologię języka prasłowiańskiego.

Literatura

- BER = *Български етимологичен речник*, 1971–, ред. Вл. Георгиев, И. Дуриданов, М. Рачева, Т.А. Тодоров, т. 1–5, София.
- Bezłaj ES = Bezłaj F., 1977–2003, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, sv. 1–4, Ljubljana.
- Birnbaum 1987 = Бирнбаум Х., 1987, *Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции*. Перевод с английского В.А. Дыбо, Москва [oryginał: H. Birnbaum, *Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction*, vols. 1–3, Ohio 1978–1983].
- Boryś SE = Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Boryś W., 1999, *Czakawskie studia leksykalne. Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie czakawskim*, Warszawa.

- Boryś W., Vlajić-Popović J., 1988, *Iz reliktnе praslovenske leksike u srpskohrvatskim dijalektima (II)*, „Зборник за филологију и лингвистику” т. 31/1, с. 23–35.
- Budziszewska W., 1965, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław.
- Drvošanov 2005 = Дрвошанов В., 2005, *Анатомската лексика за човекот во македонските говори*, Скопје.
- ESBM = *Этымалгічны слоўнік беларускай мовы*, 1978–2017, ред. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун, т. 1–14, Мінск.
- ESSJa = *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1974–2018, ред. О.Н. Трубачев, А.Ф. Журавлев, Ж.Ж. Варбот, т. 1–41, Москва.
- ESUM = *Етимолгічний словник української мови*, 1982–2012, ред. О. С. Мельничук, т. 1–6, Київ.
- Ivanov 1983 = Иванов В.В., 1983, *История славянских и балканских названий металлов*, Москва.
- Králik SESS = Králik L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Ostrowski B., 1991, *Płośna ‘stopa’ – gwarowy archaizm leksykalny?*, „Język Polski”, rocz. 71, nr 3–5, s. 239–242.
- Reinhart J., 1994, *Slav. pyjъ „membrum virile”*, [w:] *Iranian and Indo-European Studies. Memorial Volume of Otokar Klíma*, Praha, s. 219–223.
- Rejzek ČES = Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice.
- Schuster-Šewc EW = Schuster-Šewc H., 1978–1986, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, B. 1–5, Bautzen.
- Schuster-Šewc H., 2003, *Zur Etymologie und Bezeichnungsgeschichte der slawischen Namen des Halses *šijā, *vārtъ, *vyiā*, „Studia etymologica Brunensia”, 2, s. 109–113.
- SEK = Boryś W., Popowska-Taborska H., 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, т. 1–6, Warszawa.
- Sędzik W., 1977, *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Nazwy roślin. Użytki rolne*, Wrocław.
- Siatkowski J., 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa
- Skok ER = Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, knj. 1–4, Zagreb.
- Sławski SE = Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, т. 1–5, Kraków.
- Snoj SES = Snoj M., 2016, *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja, Ljubljana.
- SP = *Słownik prasłowiański*, 1974–2001, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa (Instytutu Słowianoznawstwa, Instytutu Sławistyki) PAN pod red. F. Sławskiego, т. 1–8, Wrocław.
- Szymański T., 1975, *Polskie drobiazgi językowe. 3. kasz. śuląta*, „Język Polski”, rocz. 55, s. 41–45.
- Trautmann BSW = Trautmann R., 1923, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen.
- Trubačev 1959 = Трубачев О.Н., 1959, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.
- Trubačev 1966 = Трубачев О.Н., 1966, *Ремесленная терминология в славянских языках. Этимология и опыт групповой реконструкции*, Москва.
- Vasmer ES = Фасмер М., 1964–1974, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачев, т. 1–4, Москва.

References

- BER = *Bŭlgarski etimologičen rechnik*, 1971–, vol. 1–, ed. Vl. Georgiev, (I. Duridanov, M. Racheva, T.A. Todorov), Sofija.
- Bezłaj ES = Bezłaj F., 1977–2003, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, vols. 1–4, Ljubljana.
- Birnbaum H., 1987, *Praslovianskiĭ iazyk. Dostizheniia i problemy v ego rekonstrukcii*. Perevod s angliisogo V.A. Dybo, Moskva [oryginal: H. Birnbaum, *Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction*, vols. 1–3, Ohio 1978–1983].
- Borys SE = Borys W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Borys W., 1999, *Czakawskie studia leksykalne. Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie czakawskim*, Warszawa.
- Borys W., Vlajić-Popović J., 1988, *Iz reliktno praslovenske leksike u srpskohrvatskim dijalektima* (II), „Zbornik za filologiju i lingvistiku” vol. 31/1, pp. 23–35.
- Budziszewska W., 1965, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław.
- Drvošanov V., 2005, *Anatomskata leksika za čovekot vo makedonskite govori*, Skopje.
- ESBM = *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy*, 1978–2017, eds. V.U. Martynaŭ, H.A. TSykhun, vols. 1–14, Minsk.
- ESSJa = *Ėtymoloicheskiĭ slovar’ slavianskikh iazykov. Praslavianskiĭ leksicheskiĭ fond*, 1974–2018, ed. O.N. Trubachev, vols. 1–41, Moskva.
- ESUM = *Etymolohichnyiĭ slovnyk ukrains’koj movy*, 1982–2012, ed. O.S. Mel’nychuk, vols. 1–6, Kyiv.
- Ivanov V.V., 1983, *Istoriia slavianskikh i balkanskikh nazvaniĭ metallov*, Moskva.
- Králík SESS = Králík L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Ostrowski B., 1991, *Płošna ‘stopa’ – gwarowy archaizm leksykalny?*, „Język Polski”, rocz. 71, nr 3–5, pp. 239–242.
- Reinhart J., 1994, *Slav. pyjĭ „membrum virile”*, [w:] *Iranian and Indo-European Studies. Memorial Volume of Otokar Klima*, Praha, pp. 219–223.
- Rejzek ČES = Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice.
- Schuster-Šewc EW = Schuster-Šewc H., 1978–1986, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, vols. 1–5, Bautzen.
- Schuster-Šewc H., 2003, *Zur Etymologie und Bezeichnungsgeschichte der slawischen Namen des Halses *šiiā, *vārtb, *vyiā*, „Studia etymologica Brunensia”, 2, pp. 109–113.
- SEK = Borys W., Popowska-Taborska H., 1994–2010, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, vols. 1–6, Warszawa.
- Sędzik W., 1977, *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Nazwy roślin. Użytki rolne*, Wrocław.
- Siatkowski J., 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa
- Skok ER = Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, vols. 1–4, Zagreb.
- Sławski SE = Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, vols. 1–5, Kraków.
- Snoj SES = Snoj M., 2016, *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja, Ljubljana.

- SP = *Słownik prasłowiański*, 1974–2001, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa (Instytutu Słowianoznawstwa, Instytutu Slawistyki) PAN pod red. F. Sławskiego, vols. 1–8, Wrocław.
- Szymański T., 1975, *Polskie drobiazgi językowe*. 3. *kasz. śuląta*, „Język Polski”, rocz. 55, pp. 41–45.
- Trautmann BSW = Trautmann R., 1923, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen.
- Trubachev O.N., 1959, *Istoriia slavianskikh terminov rodstva i nekotorykh drevneishikh terminov obshchestvennogo stroia*, Moskva.
- Trubachev O.N., 1966, *Remeslennaia terminologiiia v slavianskikh iazykakh. Ètimologiiia i opyt gruppovoi rekonstrukcii*, Moskva.
- Vasmer M., 1964–1974, *Ètimologicheskii slovar' russkogo iazyka*. Pervod s nemetskogo i dopolneniia O.N. Trubachev, vols. 1–4, Moskva.

Summary

Chronological layers of Proto-Slavic lexis on the example of anatomical vocabulary

This article is a contribution to the study of the history of the lexis of the Proto-Slavic language. The etymological analysis of anatomical lexis presented in this article allows us to establish several chronological layers of the lexis: lexemes inherited from the Indo-European proto-language, lexemes from the Baltic and Slavic language communities, lexemes created from Indo-European bases, and lexemes created from Proto-Slavic bases, which are late innovations of the Proto-Slavic language. Each stage of the history of the Proto-Slavic lexis is documented with appropriate material. In this way this study advances research on the development of Proto-Slavic historical lexicology.

Keywords: Proto-Slavic language, Proto-Slavic lexis, Slavic etymology.